

UDK 27-248.72

81`37=14`03

81`25

<https://doi.org/10.53745/bs.95.2.15>

Primljeno: 20. 5. 2025.

Prihvaćeno: 23. 6. 2025.

Izvorni znanstveni članak

»Ima li koristi« ili »ima li radosti« u prijevodu *hapax legomena* u Poslanici Filemonu?*

Is there 'Benefit' or 'Joy' in the Translation of *hapax legomena* in the Epistle to Philemon?

Anđelo Maly

Sažetak

Prema definiciji *hapax legomenon* (ἅπαξ λεγόμενον = »jednom rečeno«) riječ je ili izraz nesigurna značenja koji se unutar određenog literarnog korpusa može pronaći samo jednom. U našem slučaju riječ je o korpusu Novog zavjeta, koji ima sveukupno 5,436 leksema. Prema konkordancijama u Novom zavjetu se nalazi 1940 *hapax legomena*, među koje su ubrojena i imena. Iz brojčane nemogućnosti predstavljanja svih *hapax legomena* ovdje smo se odlučili predstaviti problematiku prevođenja samo *hapax legomena* koje pronalazimo u Poslanici Filemonu kao najkraćoj poslanici unutar Pavlova epistolarnog korpusa. U Poslanici Filemonu, koja se sastoji od sveukupno 335 riječi, pronalazimo šest *hapax legomena* unutar svega dvadeset i pet redaka. Jedan *hapax* je osobo ime Ἀπφία, dok su ostali ἄχρηστος, ἐκούσιος, ἀποτίνω, προσοφείλω i ὀναίμην. Pristup i pokušaj razumijevanja, kao i tumačenja tih *hapaxa* bit će eklektičan s ciljem mogućeg razumijevanja i rješenja njihova prevođenja.

Ključne riječi: Novi zavjet, *hapax legomenon*, prevođenje, semantička analiza, grčki jezik, egzegeza, Poslanica Filemonu

Abstract

The term *hapax legomenon* (ἅπαξ λεγόμενον, meaning »said once«) refers to a word or phrase of uncertain meaning that appears only once within a specific literary corpus. In the context of the New Testament, which contains 5,436 distinct lexemes, approximately 1,940 instances of *hapax legomena* have been identified. These linguistic rarities

* Članak je napisan u sklopu četverogodišnjeg znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta* (EGZEGETINSTR), koji provodi Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a financiran je iz sredstava Hrvatske zaklade za znanost.

pose significant challenges for translators and exegetes, particularly when they include proper names or terms with ambiguous semantic ranges. This analysis focuses on the five *hapax legomena* (ἄχρηστος, ἐκούσιος, ἀποτίνω, προσοφείλω and ὀναίμην) found in the Epistle to Philemon, a concise Pauline letter spanning merely 25 verses and 335 words, to demonstrate the complexities of rendering these unique terms into modern languages.

Key words: New Testament, *hapax legomenon*, translation, semantic analysis, Greek language, exegesis, Epistle to Philemon

Uvod

Izraz *hapax legomenon* (mn. *hapax legomena*) dolazi iz grčke transkripcije izraza ἅπαξ λεγόμενον, što doslovno znači »jednom rečeno« ili »jednom izgovoreno«. Drugim riječima, ovaj termin označavao bi riječ ili izraz koji se pojavljuje samo jednom unutar određenog konteksta: bilo u pisanoj evidenciji cijelog jezika, u djelima određenog autora ili u pojedinačnom tekstu. Pojam su najvjerojatnije stvorili Homerovi učenjaci u Aleksandriji tijekom helenističkog doba proučavajući *Ilijadu* i *Odiseju* (Rendsburg 2023). U biblijskom kontekstu znanstvenici se slažu da taj termin označava riječ koja se nalazi samo jednom u određenom biblijskom korpusu ili predstavlja jedinstven gramatički oblik riječi jedinstvena značenja i kao takav često predstavlja zapostavljeno područje u biblijskim istraživanjima (Mardaga 2012, 264; Nes 2018, 119). U ovom radu izraz *hapax legomenon* koristi se samo za riječ koja se pojavljuje jednom u Novom zavjetu.

1. Statistika

Statistički lingvist George Zipf najpoznatiji je po zakonu koji nosi njegovo ime – Zipfov zakon. Riječ je o postojanom i obrnuto razmjernom odnosu između opsega jedinice jezičnog izraza i njezine uporabne čestote, npr. na razini rječnika: kratke se riječi statistički češće pojavljuju u govoru nego duge, a porast govorne učestalosti izvorno dugih riječi i izraza nameće njihovo kraćenje (Hrvatski jezični portal, 2012). Zipfova formula glasi »postoje univerzalni odnosi između ranga riječi i njezine frekvencije. Kada se mjesto (pozicija) riječi na popisu frekvencija (učestalosti), tj. njezin rang, pomnoži njezinom frekvencijom u tekstu, rezultat je približno konstantan«, odnosno formulacijski (Hosch 2025; Dębowski 2025, 131): $f(r) \propto 1/r^a$ za $a \approx 1$.

Nematematičkim jezikom to bi značilo da će se riječ koja je po učestalosti i prisutnosti u jeziku druga po redu pojaviti toliko učestalo koliko i najfrekventnija, a treća najučestalija tri puta češće koliko i najfrekventnija i tako dalje.

U jeziku grčkog Novog zavjeta najučestalija riječ je određeni član *ó*, koji se pojavljuje 19,865 puta. Prema Zipfovom zakonu deseta riječ po učestalosti bio bi leksem *εἰς* (*u*), koja bi se trebala pojaviti 1,986 puta, a pronalazimo je 1,767 puta. Dvadeseti leksem po učestalosti bio bi prijedlog *ἐκ* (*iz, od*) s učestalošću 993 puta, a pronalazimo ga 913. Trideseti leksem bio bi glagol *ἔρχομαι* (*doći*), koji bi se prema Zipfu mogao pronaći 662 puta, a pronalazimo ga u različitim oblicima 632 puta (Lawson 2022).¹ Iz navedenoga moguće je zaključiti kako se ne radi o savršenom zakonu, ali nam omogućuje da iz formulacije pokušamo izvesti zaključak o leksemima koji se pojavljuju samo jednom, a riječ je o *hapax legomena*.

Ovisno o tome kako tko broji i koju verziju biblijskih tekstova uzima u obzir, u svetopisamskom korpusu susrećemo oko 3,414 leksema koji se pojavljuju samo jednom, što je oko 25 % rječničke građe. U našem slučaju riječ je o korpusu Novog zavjeta, koji ima sveukupno 5,436 leksema (Oaktree Software 2014). Prema konkordancijama u Novom zavjetu se nalazi 1940 *hapaxa*, među koje su ubrojena i imena, što čini 36 % novozavjetnog rječnika (Lawson 2022), točnije 1684 bez vlastitih i osobnih imena. Prema statistikama, u pavlovskom korpusu² nalazi se sveukupno 1020 *hapaxa* bez osobnih imena, kao što je prikazano u sljedećim tablicama (Nes 2018, 133):

Tablica 1. Sveukupan broj hapax legomena u pavlovskim poslanicama

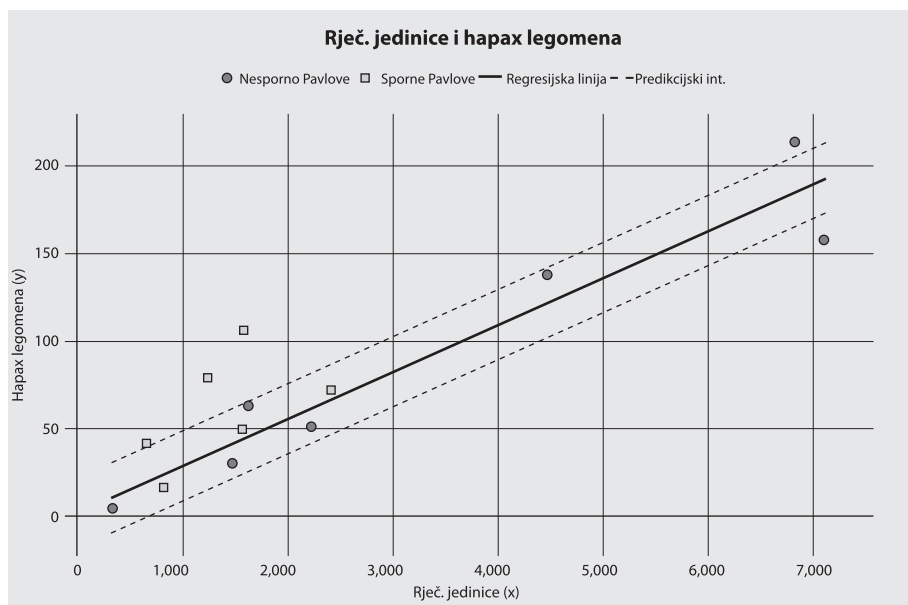
Hapax legomena u Pavlovim poslanicama

	Rječnik (x)	Hapax legomena (y)	Očekivani hapax legomena (y)	Interval predviđanja Min.	Interval predviđanja Max.
Nesporno Pavlove					
Rim	7111	157	193	118	268
1 Kor	6830	214	185	112	259
2 Kor	4477	138	122	55	189
Gal	2230	51	62	-5	129
Fil	1629	63	45	-23	114
1 Sol	1481	31	41	-28	110
Flm	335	5	11	-62	83
Sporne Pavlove					
Ef	2422	72			
1 Tim	1591	105			
Kol	1582	49			
2 Tim	1238	78			
2 Sol	823	16			
Tit	659	41			

¹ <https://catechesia.com/2022/10/24/death-by-a-thousand-cuts-examining-biblical-hapax-legomena-one-word-at-a-time/> (pristupljeno 10. X. 2024.).

² Ovdje podrazumijevamo protopavlovske (nesporno pavlovske), deuteropavlovske i tri-topavlovske poslanice (sporne pavlovske).

Tablica 2. Dijagramski prikaz hapax legomena u pavlovskim poslanicama



Iz nemogućnosti predstavljanja svih novozavjetnih ili barem Pavlovihi *hapaxa*, ovdje smo se odlučili predstaviti problematiku prevođenja onih *hapaxa* koje pronalazimo u Poslanici Filemonu, kao najkraćoj poslanici unutar Pavlova epistolarnog korpusa.

2. Metodologija

Dok su jedni *hapax legomena* vrlo jasni i jednostavni, drugi predstavljaju određene poteškoće. Iz toga razloga odlučili smo se za pomalo neobičan naslov ovoga rada jer će iz njega izniknuti istoimeni leksemi koji će nam na jednostavan način prikazati moguću metodologiju prijevoda samih *hapax legomena* i njihova mogućeg razumijevanja.

Kormos je 2021. predložio takozvanu metodu »MEMO-Egzegeze« (*Method of Emphasis Modelling Exegesis*), koja se koristi komunikacijskom snagom i ulogom novozavjetnih *hapax legomena*. Ta egzegetska metoda kroz šest koraka može funkcionirati u praktičnom smislu unutar dužeg tekstualnog konteksta, bazirajući se na principima pragmatolingvistike (Kormos 2021, 44-52). Drugo moguće područje istraživanja je kroz tipologiju *hapax legomena*. Roberto Torre Alonso i Gema Maíz Villalta razlikuju tri vrste *hapax legomena*: apsolutne *hapax legomena* (jedinствене tvorbe koje se pojavljuju u jednom tekstu), relativ-

ne *hapax legomena* (tvorbe koje se pojavljuju u različitim tekstovima, ali samo jednom u svakom tekstu) i miješane *hapax legomena* (kombinacija obiju vrsta) (Torre Alonso i Maíz Villalta 2011, 188). Iako je njihovo istraživanje utemeljeno na staroengleskim *hapax legomena*, moguće je neke elemente njihovog istraživanja primijeniti i na biblijske *hapax legomena*.

U ovome radu, pristup i pokušaj razumijevanja, kao i tumačenja *hapax legomena* u Poslanici Filemonu bit će eklektičan³ s ciljem razumijevanja rješenja njihova prevođenja.

Predložena metodologija je sljedeća (Lawson 2022):

1. fonologija kojom se daje uvid o izgovoru leksema, što će rijetko utjecati na značenje, ali je važan temelj za bolje daljnje razumijevanje;
2. kroz morfologiju ćemo proučiti nastanak leksema;
3. semantičko značenje leksema nužno je za njegovo razumijevanje jer ovisno o okviru uporabe određeni *hapax legomena* može poprimiti i metaforičko značenje;
4. etimologijom ulazimo u glasovni, oblični i značenjski razvoj riječi kroz povijest uz potragu mogućeg *etimoma*;
5. potrebno je istražiti i okruženje u kojem se riječ upotrebljava kroz njezine paradigmatske i sintaktičke odnose uz primjenu diskurzivne analize;
6. posljednji element je analiza različitih prijevoda kako bi se moglo izabrati najvjernije rješenje za određen leksem.

³ Eklektički pristup u ovom istraživanju predstavljen je kao alat za rješavanje kompleksnih problema, potičući inovativnost i dublje razumijevanje teme *hapax legomena*. Zbog fleksibilnosti i integrativnosti čini nam se idealnim za suočavanje s predmetom istraživanja pri čemu ćemo kroz fleksibilnost integrirati najprikladnije elemente u pokušaju rješavanja problema. U sklopu znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta* (IP-2022-10-7093) takva pragmatična orijentacija predstavila se osobito korisnom zbog cjelokupnosti složenosti problema. U procesima prevođenja biblijskih tekstova nužno je tražiti i procijeniti različita rješenja kako bi se odabrala ona koje nude najviše uvida i potencijala za razumijevanje i najprikladnije tumačenje. Nadalje, integracija različitih perspektiva može dovesti do inovativnih spoznaja i novih interpretacija podataka, izbjegavajući ograničenja inherentna pojedinačnim metodologijama. To ne znači da ćemo izostaviti rigoroznost i pažljivost u primjeni eklektične metode, već ćemo kritički procijeniti potencijalne kontradikcije. Jasno definiranje razloga za odabir pojedinih elemenata i njihova integracija u koherentan istraživački rad je ključno za osiguravanje valjanosti i pouzdanosti rezultata, čemu vjerujemo da će ovaj rad svojim zaključcima pridonijeti.

3. Hapax legomena u Poslanici Filemonu

U Poslanici Filemonu, koja se sastoji od sveukupno 335 riječi, pronalazimo šest hapax legomena unutar svega 25 redaka. Jedan je osobno ime Ἀφρία, dok su ostali ἄχρηστος, ἐκούσιος, ἀποτίνω, προσοφείλω i ὀναίμην.

Prateći prethodno spomenutu metodologiju, uz pomoć rječnika, leksikona i egzegetskih komentara predstaviti ćemo pojedinačne hapax legomena te vidjeti kako su prevedeni u latinskom prijevodu Vulgate i u osam hrvatskih prijevoda Svetog pisma:⁴ Jeruzalemska Biblija (DFB), prijevod Biblije na standardni hrvatski jezik (HSB)⁵, Šarićeva Biblija (ŠrB), Dretarova Biblija (DrB), Daničić-Karadžićeva Biblija (bdB), Katančićeva Biblija (KtB), Rupčićeva Biblija (Rp) i Gusićev Novi zavjet (Gs).

3.1. Poslanica Filemonu 11

ἄχρηστος = neupotrebljiv, nekoristan, bezvrijedan, loš, nevaljao, štetan

1. /ahrēstos/
2. A) α = prvo slovo alfabeta; negativna čestica: ne-, bez-; broj 1
B) χρηστός = koristan, upotrebljiv
3. Leksem ἄχρηστος preveden kao »neupotrebljiv, beskoristan« te u svojstvu pridjeva izriče suprotan pojam od pozitivnog izraza »koristan«. Moguće je usporediti ἄχρηστος sa sličnom riječi ἀχρεῖος, koja se također pojavljuje u Novom zavjetu i ima slično značenje (Weiss 1988, 829). U Mt 25,30, riječ ἀχρεῖος koristi se u izrazu ἀχρεῖος δοῦλος (sluga beskoristan).
4. Leksem nastaje od glagola χράομαι kojemu prethodi *alpha privativum*. Njegovo semantičko značenje pobliže je povezano s glagolom χράομαι, čije značenje »dobro iskoristiti ili primijeniti; upotrijebiti, iskoristiti« te je u suprotnosti s onime što nema svoju svrhu, što je bezvrijedno. Njegove protuznačnice su pridjevi εὐχρηστος, χρηστός (Lohse 1977, 279). Pridjev ne pronalazimo nigdje u Novom zavjetu, ali je njegova

⁴ Većina biblijskih prijevoda koji se analiziraju u ovom radu dio su znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta*. Skraćenice su preuzete iz Jelaška 2022, 473–485.

⁵ Ovdje je riječ o novom prijevodu na standardni hrvatski jezik, čije se izdavanje očekuje 2025. godine, i koji je dostupan u programu *Paratext 9.4*.

prisutnost uočljiva u nekim klasičnim tekstovima,⁶ ali uglavnom s pozitivnim značenjem. Kod Aristotela se ista riječ koristi u djelu *Περὶ ζῴων μορίων* (*De partibus animalium*), gdje opisuje određene organe i funkcije kao beskorisne ili neupotrebljive (3.14.20)⁷. Tukidid u *Povijesti peloponeškog rata* (6.16.3) donosi rečenicu οὐκ ἄχρηστος ἢ δ' ἡ ἄνοια (Ova ludost nije beskorisna), čime se želi reći da ono što se na prvu čini kao ludost u nekim kontekstima i okolnostima može biti korisno.

5. Pridjev ἄχρηστος moguće je povezati uz ime Onezima kao jednog od protagonista poslanice i onoga koji sada svojim životom očituje transformacijsku moć vjere (Dunn 1996, 329). Pavao se također koristi argumentacijom kojom želi pomiriti Onezima i Filemona, naglašavajući važnost prihvaćanja i oprosta.

6. Komparativna analiza prijevoda Flm 11:

w	ὅν ποτέ σοι ἄχρηστον νυνὶ δὲ [καὶ] σοὶ καὶ ἐμοὶ εὐχρηστον
Vulgata	qui tibi aliquando inutilis fuit nunc autem et tibi et mihi utilis
DFB	negda tebi nekorisna , a sada i tebi i meni veoma korisna
HSB	nekad ti je bio beskoristan , a sada je postao koristan i tebi i meni
ŠrB	koji je tebi negda bio nekoristan , a sada je tebi i meni vrlo koristan, kojega poslah tebi natrag
DrB	koji ti nekada bio je nekoristan i koji, sada, koristan nam je, tebi kao i meni
bdB	Koji je tebi negda bio nepotreban , a sad je i tebi i meni vrlo potreban, kojega poslah tebi natrag
KtB	koi tebi nikda nekoristan biše, sada pak i meni, i tebi koristan
Rp	koji ti je negda bio nekoristan , a koji je sada i tebi i meni vrlo koristan
Gs	koj tebi negda nehasnovit bil je, sada pak i meni, i tebi hasnovit

Sam leksem ἄχρηστος u svojim prijevodnim inačicama ne iznosi neku značajnu razliku, štoviše leksem je bio poznat i u klasičnoj literaturi. Stoga možemo reći kako je leksem ἄχρηστος samo *hapax* u novozavjetnom tekstu preuzet iz najvjerojatnije Pavlove klasične naobrazbe.

⁶ Zbog nemogućnosti i nedostupnosti pristupa digitalnoj bazi cjelokupn grčke literature *Thesaurus Linguae Graecae* (<https://stephanus.tlg.uci.edu/>), poslužili smo se sličnom digitalnom platformom koja pruža uvid u većinski dio klasične grčke literature: *Perseus Digital Library*. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu>.

⁷ Svi prijevodi i prafraziranja izvornih klasičnih grčkih tekstova na hrvatski jezik su autorovi.

3.2. Poslanica Filemonu 14

ἐκούσιος = dragovoljan, dobrovoljan, voljan

1. /ekousios/
2. Morfološki se ἐκούσιος kao pridjev povezuje s prilogom ἐκουσίως istoga značenja.
3. Leksem ἐκούσιος može se prevesti kao »dobrovoljan, voljan; namjeran, hotimičan; onaj koji proizlazi iz slobodne volje« (Hauck 1967, 382). Prema BDAG ἐκουσίως upućuje na nešto što je spontano i dobrovoljno, čime se izriče voljnost i namjera uz slobodu osobnog izbora.
4. Leksem ἐκούσιος etimološki nastaje od grčke imenice ἐκών, koja označava onoga koji djeluje dobrovoljno, iako postoji i moguća poveznica s oblikom riječi εἶκον sa značenjem popuštanja ili ustupanja (Hauck 1967, 379). Obje etimološke poveznice upućuju na značenje kojim se ukazuje na svjesno pristajanje bez otpora. U razumijevanju leksema ἐκούσιος pomažu nam antonimi i oprečni koncepti. Leksem ἀκούσιος (nenamjerno, nehوتيčno) izravna je antiteza leksemu ἐκούσιος i označava djelovanje bez namjere ili volje. Izraz οὐκ ἐκούσα (ne po svojoj volji) pronalazimo u Rim 8,20 u kontekstu podvrgavanja stvorenja ispraznosti. Pridjev je prisutan i različitim izvanbiblijskim i klasičnim tekstovima (Plutarh, Tukidid, Euripid i drugi) često s političkim ili trgovačkim značenjem.
5. Pridjev ἐκούσιος ne pronalazimo nigdje drugdje u Novom zavjetu, dok je u Br 15,3 u prijevodu LXX povezan uz prijedlog κατά u konstrukciji καθ' ἐκούσιον (ovdje označava dragovoljnu žrtvu). Njegov oblik priloga ἐκουσίως pronalazimo u Heb 13,26 i 1 Pt 5,2.

GNT28	χωρίς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ἢ ἄλλα κατὰ ἐκούσιον
Vulgata	sine consilio autem tuo nihil volui facere uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset sed voluntarium
DFB	ali ne htjedoh preko tvoje volje da ne bi tvoja dobrota bila od nevolje, nego od dobre volje
HSB	Međutim, ništa nisam htio učiniti bez tvoga pristanka, kako tvoje dobročinstvo ne bi bilo prisilno, nego dragovoljno
ŠrB	ali bez tvoga odobrenja ne htjedoh ništa učiniti, da ne bi tvoje dobro bilo kao za nevolju, nego od dobre volje
DrB	ali, ja nisam ništa htio učiniti bez tvog pristanka, da dobročinstvo ne bi imalo izgled prinude, već da dođe s tvoje dobre volje

bdB	ali bez tvoje volje ne htjedoh ništa činiti, da ne bi tvoje dobro bilo kao za nevolju, nego od dobre volje
KtB	brez vića pak tvoga ništa činit ' nekih, da nebi kano iz potreboće dobro tvoje bilo, nego povoljno
Rp	ali, ne htjedoh bez tvoga pristanka ništa učiniti da tvoje dobročinstvo ne bude kao prisilno nego svojevoljno
Gs	prez tvojega vendar tolnača nikaj včiniti hotel jesem; da ne bi bila kakti iz potreboće dobrota tvoja, nego iz dobre volje

Analiza pridjeva *ἐκούσιος* otkriva njegov bogat semantički sadržaj i teološku važnost. Kao pojam koji označava dobrovoljnost i namjeru, ima duboke implikacije za razumijevanje biblijskog koncepta odgovornosti, grijeha i služnja. Njegova upotreba u različitim kontekstima, od klasičnoga do biblijskoga grčkog, pokazuje kontinuitet značenja uz nijanse koje se razvijaju ovisno o specifičnom kontekstu.

3.3. Poslanica Filemonu 19

ἀποτίνω = isplatiti, odužiti se, nadoknaditi

1. /apotinō/
2. A) *ἀπό* (prijedlog) = od; dalje
B) *τίνω* = platiti; nadoknaditi
3. Glagol *ἀποτίνω* preveden kao »isplatiti; nadoknaditi« može imati više morfoloških oblika. Arheološki pronalasci ukazuju da su postojale i dijalektalne varijacije tog glagola, kao što je arkadijski oblik *ἀποτίνω* zabilježen na natpisima iz Tegeje u 4. st. pr. Kr. (Bechtel 1917, 90). Semantički je znakovita razlika između aktivnog i medijalnog stanja glagola, gdje aktivni oblik *ἀποτίνω* znači »platiti, nadoknaditi, vratiti dug«, dok se medijalni oblik *ἀποτίνομαι* prevodi kao »dobiti isplatu, zahtijevati nadoknadu, naplatiti kaznu«. Ta razlika upućuje na dvostruku prirodu koncepta nadoknade u grčkom mišljenju – kao čin ispravke s jedne strane, i kao ostvarivanje pravde s druge strane.
4. Glagol *ἀποτίνω* etimološki naglašava koncept plaćanja ili vraćanja duga sa snažnom ekonomskom konotacijom (Dunn 1996, 340), ali ga je moguće primijeniti i na moralno-pravne aspekte. Počevši od Homera nadalje, glagol je bio u širokoj upotrebi u grčkoj literaturi s više mogućih kontekstualnih i nijansiranih značenja. U nekim zakonskim tekstovima oblik glagola *ἀποτεῖσαι* (platit ćeš) često je u kombinaciji s glago-

lom παθειν (trpjati), označavajući razliku između novčanih i osobnih kazni. Izvan strogo financijskog konteksta, metaforička upotreba »plaćanja duga sudbine« (τὸ πεπωμένον ἀποτίνομαι), koja se pojavljuje u grčkim epigrafskim tekstovima, pokazuje kako je taj koncept proširen na egzistencijalno područje, povezujući se s idejama smrti i sudbine.

5. U LXX ἀποτίνω pojavljuje se 29 puta i najčešće prevodi hebrejski glagol מלש u pielu מלש (šillam) sa sličnim značenjem nadoknade i restitucije. Ta semantička ekvivalencija ukazuje na važnost koncepta pravedne nadoknade u židovstvu, gdje prema Mojsijevu zakonu postoje detaljni propisi različitih oblika restitucije i nadoknade za štetu. U Novom zavjetu glagol ἀποτίνω se pojavljuje samo jednom, u Poslanici Filemonu 19 uz drugi glagol slične konotacije i značenja naknade.

προσopheίλω = dodatno dugovati

1. /prosofeilō/
2. A) πρός (prefiks) = označava smjer prema nečemu
B) όφείλω = dugovati; biti obavezan
3. Glagol προσopheίλω preveden kao »dodatno dugovati; biti obavezan (prema nekome); dugovati pored/osim toga« podrazumijeva dodatni dug površ već postojećeg ili duga koji još uvijek traje. BDAG definira taj leksem kao »biti dodatno zadužen«. Osim apsolutne upotrebe, može se koristiti s izravnim objektom kojim se označava što se duguje, ali jednako tako i s neizravnim objektom kojim se obilježava komu se duguje.
4. Glagol προσopheίλω složenica je koja se sastoji od prefiksa πρός i osnovnog glagola όφείλω. Prefiks πρός označava smjer prema nečemu i često pojačava značenje glagola, dok osnovni glagol όφείλω znači dugovati ili biti obavezan, ali je njegova etimologija nesigurna (Hauck 1974, 5). U klasičnoj grčkoj literaturi glagol προσopheίλω pronalazimo u djelima nekoliko autora. Kod Tukidida u njegovim Povijestima peloponeških ratova (748) nalazimo frazu ἔτι πολλά (»još mnogo dugovati«). Ksenofont u Kirupediji (3.2.16) piše προσopheίλεις σοι ἄλλας χάριτας (dugovati ti još druge zahvalnosti). Zanimljiva je upotreba kod Herodota u Perzijskim ratovima (5.82), koji se koristi pasivnim oblikom kada opisuje »mržnju koja se još dugovala od Egipćana prema Atenjanima« (προσopheίλομένη ἐς Αθηναίους ἐκ τῶν Αἰγυπτίων), referirajući se na njihovo dugotrajno neprijateljstvo.

5. U Flm 19 glagol *προσopheίλεις* je u drugom licu jednine indikativa prezenta aktivnog. Kroz strukturu rečenice vidimo da je izravni objekt *σεαυτόν* (samoga sebe), dok je neizravni objekt u dativu *μοι* (meni). Tom se konstrukcijom naglašava da Filemon duguje Pavlu nešto mnogo vrjednije od novca – svoj vlastiti život u vjeri (Dunn 1996, 340).

GNT28	ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ, ἐγὼ ἀποτίσω ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσopheίλεις .
Vulgata	ego Paulus scripsi mea manu ego reddam ut non dicam tibi quod et te ipsum mihi debes
DFB	Ja, Pavao, potpisujem svojom rukom: ja ću platiti . Da ti ne rekнем da mi i samoga sebe duguješ !
HSB	Ja, Pavao, potpisujem svojom rukom i obećavam da ću ti to nadoknaditi , ali te podsjećam i na to da cijeloga sebe duguješ meni
ŠrB	Ja, Pavao, napisah rukom svojom: » Ja ću platiti !« da ti ne kažem, da si i samoga sebe meni dužan .
DrB	To sam ja, Pavao, koji ovo piše svojom vlastitom rukom: ja sam taj koji će platiti ... I nisam ja taj koji te podsjeća da i ti također imaš jedan dug spram mene, a to si ti sam!
bdB	Ja Pavle napisah rukom svojom, ja ću platiti : da ti ne rečem da si i sam sebe meni dužan .
KtB	Ja Pavao pisa mojom rukom: jaće vratit ', dati ne rekнем, dasi i tebe istog meni dužan .
Rp	ja, Pavao, potpisujem vlastoručno, ja ću platiti – da ti ne rekнем da mi i sâm sebe duguješ
Gs	Ja Pavel pisal jesem z mojom rukom: Ja povernem ; da ne rečem tebi, da takaj samoga tebe meni dužen jesi

U kontekstu Flm 19 apostol Pavao koristi se glagolom u futuru, *ἐγὼ ἀποτίσω*, (»ja ću platiti«), želeći izraziti spremnosti da nadoknadi bilo kakav dug koji Onezim duguje Filemonu. Takva upotreba leksema upućuje na koncept financijske odgovornosti i nadoknade koji je preko židovstva bio inkorporiran i u ranokršćansku etiku, ali i neizostavno utkan u socioekonomsku strukturu grčko-rimskog svijeta i jezika s kojima je Pavao bio dobro upoznat. Egzegetskom analizom toga leksema dobivamo uvid ne samo u lingvističku dimenziju teksta nego i u ekonomske, pravne i etičke sustave koji su oblikovali antički svijet i utjecali na razvoj kršćanske misli. Na sličan način Pavlova upotreba glagola *προσopheίλω* u Flm 19 poprima nekoliko teoloških implikacija. Prvotno predstavlja koncept duhovnog duga koji nadilazi materijalne dugove. Također pokazuje slojevitost međukršćanskih odnosa gdje postoje različite razine obveza i dugovanja te služi kao retorički i legalistički (Patzia 1999, 628) alat za poticanje opraštanja i oslobođenja (Onezima). I konačno, još se jednom

primjećuje Pavlova sofisticirana upotreba jezika za postizanje pastoralnih ciljeva bez izravne zapovijedi.

3.4. Poslanica Filemonu 20

ὀναίμην (ὀνίμημι) = biti koristan, koristiti, pomoći; okoristiti se

1. /ovaimēn/
2. Koriijen glagola je ὀνα:η- (s alternacijom vokala). Glagolski oblik ὀναίμην je 1. lice jednine korijenske aoristne medijalne optativne forme glagola ὀνίμημι. Optativni način u starogrčkom jeziku izražava želju ili hipotetičku radnju, a ne činjenicu, što je bitno za razumijevanje te riječi. Karakteristična morfološka struktura optativa uključuje ubacivanje -ι- između tematskog vokala i osobnog nastavka. Zbog toga tematski vokal ostaje o kroz sva lica i brojeve, umjesto da se mijenja iz o u ε, kao što je slučaj kod drugih tematskih glagolskih oblika.
3. Osnovni glagol ὀνίμημι znači »koristiti, imati korist, pomoći« (latinski: *iuvo*). Specifična forma ὀναίμην u optativu medija mijenja to značenje u »biti koristan, koristiti« ili »imati radost« (latinski: *iuvor*).
4. Etimološki gledano glagol ὀνίμημι potječe iz protoindoeuropskog *h₃n₂-né-h₂-ti*, od korijena **h₃neh₂-* (uživati). Ta etimologija objašnjava semantički razvoj od ideje uživanja do koristi ili dobiti. U grčkoj književnosti, oblik ὀναίμην često se koristio u molitvama, željama i zakletvama. Na primjer, u klasičnoj grčkoj literaturi formula οὕτως ὀναίμην τῶν τέκνων (»tako mi pomogli moji potomci«) koristila se u zakletvama (Aristofan 1907, 469).
5. U LXX susrećemo samo dva puta glagol ὀνίμημι, jednom u Tob 3,8b⁸ u obliku aorista pasivnog te jednom u Sir 30,2 u futuru medijalnome. U Knjizi Sirahovoj glagol govori o koristi dok je kod Tobije u prijevodu Zagrebačke Biblije povezan sa srećom. Moguće ga je također prevesti i u smislu »imati koristi od nekoga«, zbog čega bi trebalo detaljno proučiti kontekst u kojem se nalazi.⁹ Kada se glagol koristi s genitivom, kao što je slučaj u Poslanici Filemonu 20 (ἐγὼ σου ὀναίμην), izraz znači »da imam korist od tebe« ili »da imam radost od tebe«. Ta konstrukcija je

⁸ Reče joj ona sluškinja: »Jest, ubijaš svoje muževe! Sedam si ih imala, a ne bijaše ti sreće ni s jednim.«

⁹ Zanimljiv je Šarićev prijevod ovoga retka: Sluškinja joj je naime rekla: »Ubijaš svoje muževe! Udavana si već za sedam muževa, a ne nosiš ime nijednoga od njih.«

karakteristična za izražavanje želje da se dobije korist ili zadovoljstvo od nekoga ili nečega.

GNT28	vaí ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν κυρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Χριστῷ
Vulgata	ita frater ego te fruar in Domino refice viscera mea in Domino
DFB	Hajde, brate, da se tobom okoristim u Gospodinu: okrijepi srce moje u Kristu!
HSB	Dragi brate, priusti mi tu radost u Gospodinu i obraduj mi srce u Kristu!
ŠrB	Da, brate, da imam korist od tebe u Gospodinu, okrijepi srce moje u Kristu!
DrB	Hajde, brate, učini mi uslugu u Gospodinu; daj mom srcu njegovu okrijepu u Kristu!
bdB	Da brate! da imam korist od tebe u Gospodu, razveseli srce moje u Gospodu
KtB	Tako brate: jaćute užit ' u Gospodinu: pokripi nutarnja moja u Gospodinu
Rp	Da, brate, ja bih se htio okoristiti tobom u Gospodinu! Okrijepi moje srce u Kristu!
Gs	Tak je, brate! Ja vžival se, budem tebe vu Gosponu. Okrepi serdce moje vu Gosponu.

U ovom slučaju primjećujemo kako različiti prijevodi donose više prijevodnih inačica. Posebno je znakovito da taj kraj poslanice možemo povezati s rr. 10-11 i imenom Onezim. Postoji, naime, igra riječi između leksema *ὀναίμην* u r. 20 i imena Onezim (*Ὀνήσιμος*), što znači »koristan«. Obje riječi potječu od istoga korijena vezanog za korist ili profit. Dok je u r. 11 Pavao aludirao na Onezima uz korištenje pridjeva *εὐχρηστος* i njegova antonima *ἄχρηστος*, ovdje je Pavao svojim rječnikom još konkretniji. Pavao ne izražava neku običnu formalnu pristojnost ili potrebu, već istu transformira unutar kršćanskog konteksta te uz leksem *ὀναίμην* dodaje *ἐν κυρίῳ* (u Gospodinu), čime osnažuje svoj završni poticaj koji je povezan s prethodnim (Dunn 1996, 342; Lohse 1977, 285). Pavao moli Filemona da mu obraduje srce u Kristu (*ἐν Χριστῷ*). Kao što su po Filemonovu djelu ljubavi okrijepljena srca svetih apostol (r. 7), sada izražava očekivanje da će Filemon okrijepiti i njegovo srce, primajući Onezima kao da sam apostol dolazi k njemu. Pavao govori da će biti zadovoljan u Kristu ako Filemon primi Onezima kao da je u službi evanđelja, a ne samo kao gospodar.

Zaključak

Kroz ovaj rad smo samo u osnovnim crtama pokazali kako je moguće pristupiti *hapax legomena* kao jednom od zanemarenih problema u svijetu egzegeze i prevođenja biblijskih tekstova. *Hapax legomena* ne bi trebali biti samo dio pragmalingvistike nego se trebaju razumjeti i tumačiti kroz prilagođene hermeneutičke paradigme utemeljene na njihovu literarnom i širem kontekstu.

Iz istog razloga naslov ovoga rada »Ima li koristi« ili »ima li radosti« u prijevodu hapax legomena u Poslanici Filemonu mogao se na prvu učiniti nelogičnim ili besmislenim. Međutim, dubinskom egzegetsko-lingvističkom analizom hapax legomena u Poslanici Filemonu mogli smo uočiti složenu međuigru gramatičkih oblika, formi, semantike i retorike. Iako Pavao često upotrebljava izričaje koji pretpostavljeno proizlaze iz njegove klasične izobrazbe, on ih kao prvi predstavlja i smješta u kršćanski kontekst. Pavlovi hapax legomena savršeno se uklapaju u teološku i retoričku misao njegovih poslanica. Kao što je u Flm 20 upotrijebio jedini oblik leksema *ὀνίνημι* u optativu i time stvorio novozavjetni hapax, tako je najvjerojatnije i na drugim mjestima u svojim poslanicama vješto koristio grčki jezik i njegove nijanse s ciljem stvaranja snažnog retoričkog efekta. Pavao nije koristio hapax legomena samo kao stilske figure nego kao nužan element svoje poruke iz čega se mogu iščitati i određeni »obrasci« komunikacije s određenim zajednicama, često legalističke naravi (Patzia 1999, 630). Stoga će hapax legomena ostati jedinstvena lingvistička strategija koja je jednako »korisna u radosti« prevođenja novozavjetnih tekstova kao što je bila korisna u sposobnosti artikulacije Pavlove teološke misli. Za istu autor Druge Petrove izriče: »Kako vam i ljubljani brat naš Pavao napisao po mudrosti koja mu je dana. Tako u svim poslanicama gdje o tome govori. U njima ima ponešto nerazumljivo, što neupućeni i nepostojani iskrivljuju, kao i ostala Pisma – sebi na propast« (2 Pt 3,15b-16).

Popis literature:

- Amerl, Rudolf. 2000. *Grčko-hrvatski rječnik Novoga zavjeta*. Zagreb: Hrvatsko ekumensko biblijsko društvo.
- Aristophanes. 1907. *Aristophanis Comoediae*, Vol. 2. Uredili: Francis W. Hall i William Merrill. Oxford: Clarendon Press. U: *Perseus Digital Library*. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu> (pristupljeno 15. V. 2025.).
- Aristotle. 1911. *De partibus animalium*. Prijevod: William Ogle. Oxford: Clarendon Press. U: *Perseus Digital Library*. Uredio: Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu> (pristupljeno 15. V. 2025.).
- Bauer, Walter i Frederik W. Danker (ur.). ³2000. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* (BDAG). Chicago: The University of Chicago Press. U: Oaktree Software. 2014. *Accordance Bible Software, version 4.6* Altamonte Springs.
- Bechtel, Friedrich. 1917. *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*. Halle ad Saale: M. Niemeyer.
- Dębowski, Łukasz. 2025. Corrections of Zipf's and Heaps' Laws Derived from Hapax Rate Models. *Journal of Quantitative Linguistics* 32/2: 128–165. doi:10.1080/09296174.2025.2455764.

- Dunn, James D. G. 1996. *The Epistles to the Colossians and to Philemon. A Commentary on the Greek Text*. Carlisle: The Paternoster Press.
- Hauck, Friedrich. 1967. ἐκὼν κτλ. U: Gerhard Kittel i Gerhard Friedrich (ur.), *Grande lessico del Nuovo Testamento*, III, 379-382. Brescia: Paideia.
- Hauck, Friedrich. 1974. ὁφείλω κτλ. U: Gerhard Kittel i Gerhard Friedrich (ur.), *Grande lessico del Nuovo Testamento*, IX, 5-23. Brescia: Paideia.
- Hawthorne, Gerald F, Ralph P. Martin i Daniel G. Reid (ur.). 1993. *Dictionary of Paul and His Letters*. Talijanski prijevod: Romano Penna. 1999. *Dizionario di Paolo e delle sue lettere*. Cinisello Balsamo: San Paolo.
- Herodot. 1920. *The Persian Wars. Books 1–2*. Izvornik uz engleski prijevod: Alfred Denis Godley. Cambridge: Harvard University Press. U: *Perseus Digital Library*. Urednik: Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu> (pristupljeno 15. V. 2025.).
- Hosch, William L. Zipf's law. *Encyclopedia Britannica*, March 9, 2025. <https://www.britannica.com/topic/Zipfs-law>.
- Hrvatski opći leksikon, mrežno izdanje. 2012. Zipfov zakon. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. U: <https://hol2.lzmk.hr/clanak/zipfov-zakon> (pristupljeno 9. V. 2025.).
- Jelaska, Zrinka. 2022. Imena i skraćenice hrvatskih biblijskih prijevoda. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić (ur.), *Hrvatski prijevodi Biblije*, 447-485. Zagreb: Denona d.o.o.
- Lawson, Sara. 2022. Death by a Thousand Cuts: Examining Biblical Hapax Legomena One Word at a Time (24. X. 2022.). U: <https://catechesia.com/2022/10/24/death-by-a-thousand-cuts-examining-biblical-hapax-legomena-one-word-at-a-time/> (pristupljeno 10. X. 2024.).
- Liddell, Henry George i Robert Scott. 1869. *A Greek-English lexicon*. Oxford: Clarendon press (ePub).
- Lohse, Eduard. 1977. *Die Briefe an die Kolosser und an Philemon*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lust, Johan, Erik Eynikel i Katrin Hauspie (ur.). 2016. *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Third corrected. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Mardaga, Hellen. 2012. Hapax Legomena: A Neglected Field in Biblical Studies. *Currents in Biblical Research*, 10/2: 264-274. <https://doi.org/10.1177/1476993X11398845>.
- Mounce, William D. 2011. *Mounce Concise Greek-English Dictionary of the New Testament*. U: Oaktree Software. 2014. *Accordance Bible Software, version 4.6* Altamonte Springs.
- Nes, Jermo van. 2018. *Hapax Legomena in Disputed Pauline Letters: A Reassessment*. *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 109/1: 118-137. <https://doi.org/10.1515/znw-2018-0006>.
- Oaktree Software. 2014. *Accordance Bible Software, version 4.6* Altamonte Springs.
- Patzia, Arthur G. 1999. Lettera a Filemone. U: Gerald F. Hawthorne, Ralph P. Martin i Daniel G. Reid (ur.). 1993. *Dictionary of Paul and His Letters*. Talijanski prijevod: Romano Penna. 1999. *Dizionario di Paolo e delle sue lettere*. 626-632. Cinisello Balsamo: San Paolo.

- Perseus Digital Library*. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu> (pristupljeno 15. V. 2025.).
- Rendsburg, Gary A. 2023. Hapax Legomena: Ten Biblical Examples U: <https://www.thetorah.com/article/hapax-legomena-ten-biblical-examples> (pristupljeno 10. V. 2025.).
- Strong, James. 1999. *Strong's Greek Dictionary of the New Testament*. U: Oaktree Software. 2014. *Accordance Bible Software, version 4.6* Altamonte Springs.
- Thayer, Joseph H. 2004. *Greek-English Lexicon of the New Testament*. U: Oaktree Software. 2014. *Accordance Bible Software, version 4.6* Altamonte Springs.
- Thucydides. 1921. *History of the Peloponnesian War, Volume III*. Uredio: C. F. Smith. Cambridge: Harvard University Press. U: *Perseus Digital Library*. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu> (pristupljeno 15. V. 2025.).
- Torre, Roberto i Gema Villalta. 2014. Hapax Legomena and the Productivity of the Old English Weak Verb Suffixes. *Nordic Journal of English Studies* 13/3: 188-211.
- United Bible Society. 2023. *Paratext 9.4*. (software).
- Weiss, Konrad. 1988. χρηστός κτλ. U: Gerhard Kittel i Gerhard Friedrich (ur.), *Grande lessico del Nuovo Testamento*, XV, 819-846. Brescia: Paideia.
- Zodhiates, Spiros (ur.). 1993. *The Complete Word Study Dictionary: New Testament*. Revised. U: Oaktree Software. 2014. *Accordance Bible Software, version 4.6* Altamonte Springs.